

Meta Remec

»PITJE IN KAJENJE KRAJŠA TI ŽIVLJENJE.«

**Tobak ter drugi užitki
in razvade v dobi
meščanstva**

Nov in spremenjen odnos do telesa je v veliki meri sovpadal z rojstvom modernega kapitalizma, ki je vodil v vse večjo individualizacijo. Prosto kroženje blaga, storitev in delovne sile je človeka postavilo na tržišče, kjer je moral s svojim znanjem, individualnimi karakteristikami in sposobnostmi konkurirati drugim in poskušati za svoje znanje iztržiti čim višjo ceno.¹ V duhu novega časa je bila potrebna odločna družbena prevzgoja, ki naj bi v posamezniku razvila način razmišljanja, vedenja in čustvovanja in ga tako

¹ Sennett, *Flesh and stone*, str. 255–256.

usposobila za opravljanje pridobitnih funkcij ter ga prilagodila potrebam trga delovne sile.² Doba meščanstva, ki je sovpadla z obdobjem pospešene industrializacije in povečane potrebe po delovni sili, je bila zaznamovana z ideali zmernosti, varčnosti in odgovornosti ter osveščanjem proti razvadam, kot so ponočevanje, nezakonska spolnost, alkohol in tobak. Takratna družba je bila v tem pogledu povsem razcepljena, saj sta se pojavila dva nasprotujoča si ekonomska interesa: na eni strani interes po ohranjanju zdravja med najširšimi sloji prebivalstva, ki naj bi prinesel veliko zdrave delovne sile ter s tem hitrejši napredek, na drugi pa interes hitro razvijajočega se gospodarstva, ki je želelo slediti trgu ter spodbuditi množično potrošnjo najrazličnejših dobrin, ne meneč se za škodljive zdravstvene in socialne posledice, na katere so opozarjali zdravniki in higieniki tistega časa.³ Prav kapitalizem je po Foucaultovem mnenju prinesel uveljavitev represivne politike, ki je celo nezakonske oblike seksualnosti regulirala z mislijo na dobiček,⁴ podobne moralne, socialne in zdravstvene dileme pa so se pojavljale tudi glede množične potrošnje alkohola in tobaka. Države so zaradi velikih zaslužkov, ki jih je prinašalo trgovanje z monopoli,⁵ odkrito spodbujale potrošništvo in poskušale posamezne dobrine razširiti med čim širše sloje prebivalstva, kar je bilo posebej očitno pri načrtni popularizaciji tobaka.⁶ V ta namen naj bi zlasti njuhancu dodajali sestavine, ki naj bi ga delale bolj dražljivega in vabljivega, in zaradi katerih naj bi ljudje še prej zapadli v odvisnost od tobaka. V želji po večjem dobičku naj bi tobaku dodajali celo tako strupene snovi, kot je svinčeno apno in druge primesi, ki naj bi tobaku dajale lepšo barvo in vonj. Nadzor nad blagom je bil pomanjkljiv, policija za zdravje je to dopuščala, vsa opozorila pa so bila bolj kot ne bob ob steno. V Prelogovem prevodu Hufelandove *Makrobiotike* lahko preberemo celo: »Pa kaj bi hasnilo še v tem več govoriti, – kajti – vlada ima velik dobiček – in to je zadosti!«⁷ Velike dobičke je prinašala tudi trgovina z alkoholom, zato ne preseneča, da vlade najprej niso želele celostno pristopati k reševanju socialnih izzivov, ki so se pojavljali zaradi alkoholizma,⁸ pozneje pa so bile v to zaradi alarmantnih razmer prisiljene.⁹ Spolnost, alkoholizem, kajenje in druge razvade so postali prvovrstni politični in ekonomski problemi, zato je nenadoma postalo nujno analizirati socialni položaj

2 Elias, *O procesu civiliziranja* II, str. 376.

3 Studen, *Pijane zverine*, str. 44–45.

4 Foucault, *Zgodovina seksualnosti* I, str. 8–10.

5 V treh četrtinah leta 1872 je dohodek od tobaka zgolj v avstrijskem delu Avstro-Ogrske znašal kar 41 milijonov goldinarjev – največ ravno na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem. V: Mnogovrstne novice, str. 102.

6 Corti, *A history of smoking*, str. 251.

7 Prelog, *Makrobiotika*, str. 220–221.

8 Chierici, *Bacco, tabacco e Venere*, str. 22.

9 Mrkun, *Alkoholno vprašanje*, str. 46.

prebivalstva, potrošniške navade, družino, stopnjo rodnosti, poroko, zakonita in nezakonita rojstva, preprečevanje zanositve ter celo samo pogostost spolnih odnosov. Rodila se je politična ekonomija spolnosti in zdravja, prebivalstvo pa je postalo le še eden od ekonomskih resursov države.¹⁰

ZMERNOST IN ODGOVORNOST

Ne preseneča torej, da se je ravno v dolgem 19. stoletju pojavila množica priročnikov, bontonov in pratik, ki so bile namenjene najširšim krogom prebivalstva in ki so propagirale zmernost na vseh področjih človekovega življenja ter samonadzor kot ključ do zdravja in srečnega življenja. Poljudne knjižice in drugi tisk so med ljudstvo širili ideje o samodisciplini kot najboljši obrambi proti najrazličnejšim boleznim, ki so po mnenju takratnih piscev izvirale iz nezmernosti pri hrani, pijači, spolnosti pa tudi psihični razdraženosti. Dokončno se je namreč uveljavil nov ideal zdravega, močnega, treznega in uravnovešenega človeka, čigar odgovornost je segala precej dlje kot le do lastnega zdravja, saj sta bila od njega neposredno odvisna tudi dobrobit in napredek njegove družine, okolice in celotnega naroda.¹¹ Če je v dvorsko-aristokratskem obdobju samonadzor nad nagoni in afekti izviral predvsem iz spoštovanja do nadrejenih, v družbi katerih je določeno vedenje veljalo za nesprejemljivo, pa je bilo prisiljeno zadrževanje lastnih nagnjenj v dobi meščanstva povezano predvsem z večjo družbeno prepletenostjo, delitvijo dela, konkurenco in trgov, na katerem se je znašel vsak posameznik. Ponotranjenje prisil je bilo vsekakor bistvenega pomena, saj je bilo treba ustvariti vtis, da posameznik deluje na podlagi notranjih vzgibov, lastne volje in neodvisno od zunanje avtoritete.¹² Ljudje naj bi v skladu z občutkom medsebojne odvisnosti in odgovornosti postali bolj zadržani, natančneje naj bi nadzorovali svoje vedenje in svoje afekte, obvladovali lastne nagone ter živeli v skladu s ponotranjeno samoprisilo. Vsak naj bi se odpovedal delčku svoje svobode in avtonomije, v zameno pa naj bi imel zagotovljen občutek pripadnosti in varnosti.¹³

Ideje o zmernosti in odgovornosti do sebe in drugih so se v medicinskih razpravah pojavljale sicer že precej pred 19. stoletjem, vendar pa še niso uspele prodreti med širše množice prebivalstva.¹⁴ Avtor enega najzgodnejših del s tako vsebino je zagotovo Luigi Cornaro (1464–1566), ki je v svojih razpravah o zdravem

¹⁰ Foucault, *Zgodovina seksualnosti I*, str. 29–30.

¹¹ Dietrich-Daum, *Die »wiener Krankheit«*, str. 60–61.

¹² Elias, *O procesu civiliziranja I*, str. 277–278.

¹³ Elias, *O procesu civiliziranja II*, str. 380–381.

¹⁴ Vigarello, *Il sano e il malato*, str. 81–82.

življenju priporočal absolutno zmernost pri hrani in pijači ter izogibanje vročini in mrazu, pretrujenosti in prekomerni spolni aktivnosti.¹⁵ Njegove razprave sicer še ne temeljijo na znanstvenih temeljih in bolj spominjajo na pridige, vendar pa Cornaro v svojih tekstih že razpravlja o pomenu samoodpovedovanja in zmernosti.¹⁶ Preko opisovanja lastnih izkušenj in lastnega življenjskega sloga je bralcem sporočal, da je uravnoteženo življenje edina prava medicina ter nedvomno najzanesljivejša pot do dobrega zdravja in dolgega življenja.¹⁷ Cornaro je poleg tega odločno zagovarjal tezo, da bi moral biti pravzaprav vsak sam svoj zdravnik: vsak naj bi pri sebi ugotovil, kaj mu koristi in kaj mu škodi, pogled od zunaj pa naj bi bil po njegovem mnenju večkrat povsem nemogoč. Pridigal je o samonadzoru in samodisciplini, ki sta bila v skladu z vse večjo individualizacijo v mestih ter na dvorih 16. stoletja, ko se človek preprosto ni mogel več ravnati zgolj po lastnem okusu, temveč se je moral določenim užitkom tudi odpovedati, če so ti škodili njegovemu zdravju.¹⁸ Po Cornaru dolgo življenje sicer ni smelo postati samo sebi namen, temveč je moralo biti hkrati obdarjeno tudi z zdravjem in duševnim zadovoljstvom. Smrt je bila po njegovem mnenju vsekakor boljša od bolezni in bolečine polnega življenja.¹⁹ Njegovo glavno vodilo: živeti čim bolje, čim lepše, srečnejše in čim dlje je v naslednjih stoletjih postalo prava mantra in temelj, na katerem so gradile naslednje generacije zdravnikov in higienikov, in celo na začetku 20. stoletja ni izgubilo na aktualnosti.²⁰

Zdravniki, kot so Santorio de Santorio,²¹ Castor Durante,²² Clément-Joseph Tissot²³ in drugi so prav tako že v 17. in 18. stoletju zagovarjali zmernost pri hrani in pijači, redno in zmerno gibanje, dovolj počitka, duševno uravnovešenost, pa tudi zmernost na področju spolnosti. Za te pisce je bila popolna abstinenca prav tako škodljiva kot pretirana uporaba užitkov, kot ideal pa so izpostavljali popolnoma uravnoteženega človeka, ki je povsem sposoben nadzorovati svoje telo, nagone in celotno svoje življenje. Njihova dela so zagotovo služila kot osnova za delo o makrobiotiki Christopha Wilhelma Hufelanda,²⁴ ki je prvi sistematično

15 Cornaro, *Discorsi di Luigi Cornaro*, str. 20.

16 Vigarello, *Il sano e il malato*, str. 78–79.

17 Cornaro, *Discorsi di Luigi Cornaro*, str. 28.

18 Vigarello, *Il sano e il malato*, str. 83–84.

19 Carrington, *Predgovor*, str. 7.

20 Ne preoblagaj, str. 134–135; Debevec, *Mens sana*, str. 90.

21 Santorio Santorio (1561–1636), zdravnik, rojen v Kopru. Študiral je v Padovi, kjer je pozneje tudi poučeval. Velja za začetnika eksperimentalne medicine in začetnika modernega opazovanja metabolizma. Velja tudi za izumitelja termometra, merilca pulza ter več drugih naprav. Njegovo najpomembnejše delo je *De statica medicina* (*De statica medicina*, Venetiis: Polo, 1614), ki je bilo prevedeno v več svetovnih jezikov. V: ES, 10, Pt-Savn, str. 399. Več o njegovem življenju in delu v: Castiglioni, *La vita e l'opera*, 1987.

22 Durante, *Il tesoro della sanità*, 1679.

23 Tissot, *Avvertimenti al popolo*, 1780.

24 Hufeland, *Die Kunst*, 1797.

predstavil dejavnike, ki skrajšujejo življenje, in tiste, ki ga podaljšujejo, ter s svojimi nauki zaznamoval celotno meščansko dobo. Vzroki bolezni se niso več skrivali le v onesnaženosti voda in okuženosti zraka, ampak predvsem v pitju, plesu ter ostalih nezmernostih. Pravi razširjevalci bolezni so postali nižji sloji, ki so s svojim neprimernim življenjskim slogom ogrožali zdravje celotne družbe, in ki jih je bilo zato treba sankcionirati, disciplinirati ter prevzgojiti.²⁵ Procesi civiliziranja, prevzgoje in spreminjanja psihičnih struktur vsakega posameznika, ki so sicer potekali na nezavedni ravni in brez trdno določenega racionalnega načrta, so človeka silili v prevzemanje družbenih norm in natančno določenih vzorcev vedenja in mišljenja. Standardi vedenja so se v posameznih obdobjih sicer spreminjali, občutek odgovornosti do sebe in do drugih pa se je le še krepil.²⁶

Da bi iz posameznikov ustvarili družbena bitja, odgovorna tako zase kot za druge, je bilo prebivalstvo treba disciplinirati ter ga v nekatere novosti po potrebi tudi prisiliti. Države so pod pritiski ekonomije uveljavile sistem pomoči, zdravstvene oskrbe, pa tudi avtoritativnega nadzora, ki naj bi preprečil degeneracijo in izboljšal zdravstveno stanje, zato se socialna medicina in higiena nista posvečali zgolj vprašanjem sanitete, ampak tudi morale. Za vzgojo novega, močnejšega in bolj vzdržljivega delavca in vojaka je bilo treba izboljšati zdravstveno stanje celotne družbe. Ljudi so poskušali prisiliti v obvezna cepljenja, šport, pravilno in bolj uravnoteženo prehrano in v vzdrževanje osebne higiene, zmernost ter odklanjanje alkohola in tobaka pa naj bi človek preprosto ponotranjil ter ravnal v skladu s tem prepričanjem brez posebnih zunanjih prisil. Najbolj intimna področja človekovega življenja, na katera oblast pogosto ni imela neposrednega vpliva, so morala postati predmet samonadzora, saj je bil boj proti alkoholu, prostituciji in spolnim boleznim lahko uspešen le s prevzgojo posameznika in s spremembo načina razmišljanja, medtem ko so se zunanje prisile in nadzor večinoma izkazale za neuspešne. Prizadevanja državnih oblasti so bila poleg tega pod velikim pritiskom lobijev, ki so s prodajo alkohola, tobaka in s prostitucijo služili in so se zato upirali vsakemu poskusu omejevanja. Edina mogoča pot je bila torej prevzgoja posameznika, ki ga je bilo treba prepričati v pomen samoodgovornosti in samonadzora, na tak način pa pravzaprav vzpostaviti tudi nadzor nad celotno družbo.²⁷ Skrb za zdravje državljanov bi po mnenju takratnih piscev morala biti glavna prioriteta države, vsak posameznik pa naj bi skrbel tako za svoje zdravje kot za zdravje v svoji bližnji okolici.²⁸ V ljudeh naj bi prevladalo prepričanje, da je vsak neposredno odgovoren tudi za zdravje svojih potomcev, saj naj bi se alkoholikom in sifilitičnim staršem rojevali

²⁵ Vigarello, *Čisto in umazano*, str. 215.

²⁶ Cvirn, *Civiliziranost kot habitus*, str. 434.

²⁷ Več o tem v: Vigarello, *Il sano e il malato*, str. 215–272.

²⁸ Skrb za narodno zdravje, str. 9.

pohabljeni, gluhonemi, slepi, k zločinom in boleznim nagnjeni otroci. Bolj naj bi bili dovzetni za jetiko, pijančevanje, duševne bolezni, degeneriran genski material pa naj bi se poleg tega prenašal tudi iz roda v rod.²⁹ Herman Vedenik je v svojem priročniku *Kako si ohranimo ljubo zdravje* nazorno poudaril, da se odgovornost posameznika ni končala pri njem samem in pri njegovem zdravju:

»Vsak človek ima dolžnost, gledati na to, da ostane zdrav. Bolniki, ki nimajo premoženja in so postali nezmožni za delo, delajo nadlego svojcem in občinam; bolnik ne more izpolnjevati svojih dolžnosti ne proti svojim ljudem in ne proti javnosti; kužno oboleli spravlja svojo okolico v nevarnost; vrhtega pa se ne le bolezni same, ampak tudi razne telesne slabosti prenašajo na potomce, ki morajo na ta način po nedolžnem trpeti radi grehov, ki so jih bili zakrivili njihovi očetje in pradedi. Zato nikar ne misli, da smeš živeti in si kvariti zdravje kakor ti drago, češ, saj to nikogar ne briga! Istotako je nespametno misliti, da že zadostuje, če si le ti sam zdrav, drugi pa naj uganjajo kakor jih je volja. Mi živimo v družbi in vsako zlo, ki napade enega, zadene posredno tudi druge. Kdor skrbi za razširjanje zdravstvenih naukov, skrbi ob enem tudi za sē.«³⁰

Skrb za narodno zdravje kot dolžnost vsakega državljana je bila močno povezana tudi z vse bolj očitno militarizacijo družbe. Dokončno se je uveljavila ideja, da bolj kot so zdravi in krepki državljanji, bolj močna je država, tem hitrejši je napredek na vseh poljih in tem manj se ji je treba bati sovražnikov.³¹ Trend »civilizacijskega gibanja« naj bi idealnega posameznika pripeljal do samodejnega samonadzorovanja, podrejanja kratkoročnih vzgibov ter prostovoljnega odpovedovanja užitkom v korist oddaljenim ciljem in višjim vrednotam. Ustvarjal se je vtis soodvisnosti posameznikov v družbi, ki zaradi vse bolj očitne delitve dela niso bili odgovorni le zase, ampak za usodo celotne družbe. Vsi sloji družbe so pod družbenimi pritiski podredili svoja življenja in svoje navade višjemu cilju. Družba različnih stanov se je vse bolj spreminjala v prepleteno celoto, v kateri je vsakdo moral opraviti svojo dolžnost, že en sam neprilagojen posameznik pa je lahko pomenil zlom celotnega sistema.³²

29 Nerojeni otroci, str. 59. V delu *Zdravje in bolezen v domači hiši* lahko preberemo, da so otroci alkoholikov pogosto tudi sami nepopoljšljivi pijanci, neodporni proti nalezljivim boleznim, hčerke nimajo mleka in ne morejo dojiti svojih otrok, možgani se jim ne razvijejo popolnoma in so zato pogosto slaboumni in bebasti, epileptiki, slabiči, kriminalci. Usodna naj bi bila zlasti pijanost v času spočetja, posledice pa naj bi bile vidne v več naslednjih generacijah. V: Bačar, *Zdravje in bolezen II*, str. 49–50.

30 Vedenik, *Kako si ohranimo*, str. 7–8.

31 Skrb za narodno zdravje, str. 9.

32 Elias, *O procesu civiliziranja II*, str. 308–309.

VARČNOST IN PREGREHE, KI UNIČUJEJO DOM IN DRUŽINO TER SKRAJŠUJEJO ŽIVLJENJE

Ideje o zmernosti, odgovornosti in zdravem načinu življenja so se na Slovenskem resnično razširile šele ob koncu 19. stoletja, v obdobju do druge svetovne vojne pa jih je bilo mogoče opaziti pravzaprav na vsakem koraku: v knjižicah, namenjenih otrokom in mladini,³³ v učbenikih,³⁴ priročnikih o vzgoji otrok,³⁵ ter ostalem poljudnem tisku. Pomembno vlogo je odigralo zlasti časopisje, ki je ljudi poučevalo, da ne gre pretiravati ne z delom ne z užitki,³⁶ ampak živeti zmerno in po zdravi pameti.

Med glavne pregrehe, ki so uničevale dom, družino ter posledično povzročale nepopravljivo škodo tudi celotnemu narodu, so takratni avtorji prištevali zlasti alkoholizem, ki je bil očiten znak pomanjkanja samonadzora ter osnovnih meščanskih vrednot, kot so varčnost, odgovornost in delavnost.³⁷ Množično uživanje žganja so obsojali tudi katoliški moralisti, dopuščali pa so zmerno pitje vina. Grajali so vsako nezmernost, ki vodi v nemoralo in greh.³⁸ Posebne pozornosti je bilo deležno tudi področje spolnosti, na katerem je odgovornost posameznika segala precej dlje kot zgolj do lastnega zdravja, poleg tega pa tega področja ni bilo mogoče preprosto uravnavati z zakoni in dekreti. S poudarjanjem sramežljivosti, bogaboječnosti in vzdržnosti so želeli doseči, da bi posameznik brez posebne zunanje prisile ravnal v skladu s ponotranjenimi družbenimi normami.³⁹ Za starejše pisce, kot je bil Santorio Santorio, je bila popolna abstinenca enako škodljiva kot pretiravanje, ki pa ga je kljub temu bolj obsojal. Nezmernost pri spolnosti po takratnem prepričanju namreč ni imela zgolj fizičnih posledic (posebej naj bi bila škodljiva za oči), ampak je pomembno vplivala tudi na zmanjšanje človekove storilnosti.⁴⁰ Castor Durante je trdil, da mora biti namen spolnosti vedno zgolj potomstvo, da mora biti omejena na zakonsko zvezo in zmerne pogostosti, saj lahko sicer ošibi srce, želodec, vsa čutila, živce, glavo ter celo pospeši smrt. Vsem, ki so prisiljeni živeti v celibatu, svetuje postenje, večjih težav pa po njegovem mnenju vzdržnost ne povzroča, saj si narava sama pomaga s spontanimi izlivmi.⁴¹ Za Hufelanda so bili ekscesi v spolnosti in masturbacija lahko razlog za prezgodnjo smrt, medtem ko naj bi

33 *ABC za zdravje*, 1929.

34 *Začasna učna knjiga*, 1938.

35 Hafner, *Kako naj se*, 1938; Volc, *Otrok*, 1928/1931; Stupan, *Kako vzgojim*, 1932.

36 Ne preoblagaj, str. 134–135.

37 Studen, *Pijane zverine*, str. 58.

38 Prav tam, str. 101.

39 Polajnar, „*Pfuj!*“, str. 33–34.

40 Santorio, *La medicina statica*, str. 175–182.

41 Durante, *Il tesoro della sanità*, str. 41–42.

vzdržnost v mladosti in zmerna spolnost v okviru zakonske zveze podaljševali življenje.⁴² Vprašanja glede spolnosti, spolnih bolezni in kontracepcije v dolgem 19. stoletju še zdaleč niso bila omejena zgolj na intimno življenje posameznika, ampak so bila ves čas pogojena z odgovornostjo posameznika do lastne družine, naroda, ter ne nazadnje, do vere.

V dobi množičnega izkoriščanja delovne sile so posamezniku poskušali preprečiti, da bi energijo in življenjsko moč zapravljal drugje kot na delovnem mestu,⁴³ kar pa je bilo povsem v nasprotju z idejami moderne potrošniške družbe, ki se je ujela v neskončen krog ponudbe in povpraševanja. Iz tega izhaja tudi dvoumen odnos do t. i. luksuznih dobrin, kot so tobak, kava, čaj in čokolada, ki so jih proizvajalci množično reklamirali in jih poskušali razširiti med potrošnike, medtem ko so zdravniki, pedagogi in teologi v bontonih, pratikah in najrazličnejših priročnikih ljudi prepričevali v pomen varčnosti, samoodpovedovanja in odgovornosti.⁴⁴ Posebno pomembna vloga je pri tem pripadla ženski, ki je kot mati, žena in gospodinja imela pomembno nalogo nadzora nad družinskimi financami. Skrbna in varčna gospodinja naj bi dvakrat obrnila vsak dinar, pazila, da odhodki ne presegajo dohodkov, in pri tem še kaj privarčevala. Pred vsakim nakupom naj bi se vprašala, ali je neka dobrina res nujno potrebna ter ali se ji ni mogoče odpovedati. Ženska naj bi bila poosebljanje delavnosti, snažnosti in odgovornosti,⁴⁵ zato so bile ženske, ki so se podrejele modnim smernicam in želele posnemati nezdrave lepotne ideale, seveda obsojane. Zapravljanje za kozmetiko in obleke je bilo povsem v nasprotju z meščanskimi ideali, čevlji z visokimi petami pa naj bi bili celo krivi za pojav histerije in drugih duševnih motenj.⁴⁶ Žensko so spodbujali, naj ne podleaga modnim smernicam in naj sledi predvsem zdravi pameti. V želji slediti »pariškim koketam« so namreč tudi delavske in kmečke ženske vse pogostejše posegale po korzetih in nedrčkih, za katere pa je veljalo, da lahko povzročijo deformacijo hrbtenice, motijo presnovo, ovirajo dihanje in cirkulacijo krvi ter vodijo v deformacijo jeter in želodca, poleg tega pa predstavljajo tudi povsem nepotreben strošek.⁴⁷

Takratni pisci so povsem jasno zapisali, da se varčnost zahteva večinoma le od žensk. Za zgled so postavljali skromne in varčne gospodinjne, ki so lahko v enem tednu privarčevale znesek, ki ga je bil moški nato sposoben v enem dnevu zapraviti s svojimi prijatelji. Povsem normalno se jim je zdelo, da mož pač porabi več »za svojo osebo«, da se ne ukvarja z malenkostmi, da »ljubi dobro jed, pijačo

42 Hufeland, *Die Kunst*, str. 340–351 in 513–534.

43 Foucault, *Zgodovina seksualnosti I*, str. 8–10.

44 Chierici, *Bacco, tabacco e Venere*, str. 96.

45 Purgaj, *Gospodinjstvo*, str. 6–10.

46 Paulin, *Sii bella!*, str. 6 in 32–33.

47 O modercu, str. 26; Raznoterosti, str. 156.

in tobak«,⁴⁸ medtem ko ženi ni smelo priti niti na misel, da bi tako »gostila samo sebe«. ⁴⁹ Celo več, kadile naj bi zgolj moralno oporečne ženske in prostitutke, za vse ostale pa naj bi bilo tako obnašanje povsem nesprejemljivo.⁵⁰ Pitje alkohola, uživanje tobaka in obiskovanje gostiln so bile pravice moškega, ki se je na ta način lahko začasno umaknil in pozabil na vsakodnevne probleme, ženska pa pred družinskimi problemi ni imela kam pobegniti. Ženske so bile iz gostiln izključene, pitje alkohola je bilo družbeno stigmatizirano, saj naj bi zaradi njega ženske zanemarjale svoje dolžnosti do družine, alkohol, tobak in druge dobrine pa so poleg tega veljale tudi za luksuz, ki si ga skromna, varčna in odgovorna gospodinja dejansko ni smela privoščiti.⁵¹ Ker je žena dejansko upravljala z denarjem, ki ga je zaslužil mož, je morala znati ločevati med potrebnim, koristnim in prijetnim ter se znati zlasti slednjemu odpovedati, ne da bi ob tem postala stiskaška in ozkosrčna. Če se je od nje pričakovalo, da se bo odpovedala novi ruti ali klobuku, pa od moža ni smela zahtevati, da se odpove tobaku in cigaram, čeprav tudi te niso bile nujno potrebne.⁵² Čeprav se je bila žena prisiljena odpovedovati veliko več užitkom kot moški, pa varčnost, ki so jo vsi pričakovali od nje, kljub vsemu ni smela biti razlog za zanemarjanje same sebe in lastne zunanjosti. Nesnažna in neurejena ženska je moža dejansko porivala v gostilne in v objem alkohola ter bila tako sama odgovorna za izgubo svoje zakonske sreče.⁵³

TOBAK IN KAJENJE

Tobak je zagotovo poseben družbeni in historični fenomen. Vse do konca 15. stoletja je bila njegova uporaba geografsko izjemno omejena, nato je v kratkem časovnem obdobju uspel postati nepogrešljiv element zahodne družbe, pozneje pa se je razširil tudi na ostale celine. Na Zahodu, kjer se je uveljavil predvsem kot zdravilo, se je tobak med široke ljudske množice izredno razširil že v 17. stoletju, ko je iz botanične posebnosti postal tržno blago.⁵⁴ Na območju Avstrije se je tobak sicer pojavil že v 16. stoletju, vendar je bil znan predvsem kot okrasna rastlina, kaditi pa so ga začeli množično šele na začetku 17. stoletja.⁵⁵ V

48 V delu *Der Gentleman* lahko preberemo, da sicer odklanjajo verižno kajenje in suženjsko odvisnost od alkohola, da pa ni večjega užitka za moškega kot pokaditi dobro cigaro po obilnem in okusnem kosilu, skupaj s skodelico dišeče kave ali dobro ohlajenega likerja, udobno zleknen v klubski stol. V: Koebner, *Der Gentlemen*, str. 123.

49 Žena in varčnost, str. 1.

50 Chierici, *Bacco, tabacco e Venere*, str. 156.

51 Studen, *Pijane zverine*, str. 63–64.

52 Računi gospodinje, str. 1.

53 Žena in varčnost, str. 1.

54 Goodman, *Webs of Drug Dependence*, str. 5–7.

55 Sandgruber, *Bittersüsse Genüsse*, str. 91.

nasprotju s kavo, čajem, kakavom ter celo sladkorjem, ki so se v 17. ter 18. stoletju uspeli razširiti zgolj med višjimi sloji prebivalstva,⁵⁶ pa je tobak prodril med vse družbene sloje in takoj postal tudi pomemben ekonomski faktor.⁵⁷ Tobak je za povprečnega Evropejca pomenil tako novost, da sprva niso imeli niti izraza, ki bi označeval njegovo uživanje, zato so tobak do 17. stoletja⁵⁸ predvsem »pili«,⁵⁹ šele nato pa se je začel uveljavljati izraz »kajenje«. ⁶⁰ Prav kajenje je bilo sprva najbolj razširjen način uživanja tobaka,⁶¹ stoletje kasneje pa je postalo statusni simbol zlasti njuhanje. Kajenje je bilo vse do 19. stoletja značilno predvsem za kmečko prebivalstvo, ki je kadilo zlasti pipe ter nekoliko pozneje prve cigarete. Te so bile cenovno precej dostopnejše od cigar, kajenje pa se je tudi po njihovi zaslugi zopet razširilo tudi med višje družbene sloje.⁶² Cigarete so se med prebivalstvo razširile zlasti po krimski vojni, ko so britanski in francoski vojaki na zahod prenesli navado kajenja v časopisni papir zavitega tobaka, ki so jo prevzeli od Rusov in Turkov.⁶³ Njuhanec je na avstrijskem prostoru sicer ohranil pomemben tržni delež vse do konca 19. stoletja, ko so ga dokončno izpodrinile najprej cigare, po prvi svetovni vojni pa zlasti cigarete.⁶⁴ Že v času pred prvo svetovno vojno je bilo sicer jasno, da bo cigareta s prehodom z ročne na strojno proizvodnjo, ter s tem pocenitvijo delovnega procesa, izpodrinila ostale načine uživanja tobaka,⁶⁵ po vojni pa je dejansko postala simbol novega hektičnega časa in hitrih družbenih sprememb.⁶⁶

Kajenje pipe je bilo dolg proces, za katerega je kadilec potreboval celo serijo pripomočkov, opraviti pa je moral tudi vrsto postopkov, ki sta jih pri cigari, še bolj očitno pa pozneje pri cigareti, opravila tobačna delavka oz. stroj. Kajenje pipe je bilo obred, cigara in cigareta pa sta bili končni produkt, ki ga je bilo treba

56 Njuhanje tobaka je med plemstvom v 18. stoletju postalo simbol elegance in prefinjenosti, predvsem pa način dokazovanja lastnega položaja v družbi. Tobačnica je namreč spadala med nepogrešljive modne dodatke, njena oblika, okrasje in material, iz katerega je bila izdelana, pa so nakazovali socialni status lastnika. V: Štuhec, *Besede, ravnanja in stvari*, str. 252–254.

57 Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*, str. 210–211.

58 Tobak na Slovenskem v prvi polovici 17. stoletja še ni bil množično razširjen, o čemer pričajo tudi plemiški zapuščinski inventarji, v katerih so predmeti v povezavi s tobakom redkost. Potrošnja tobaka je nato med plemstvom v desetletjih očitno naraščala, med lastniki tobačnic in njuhalnih robcev pa najdemo tako moške kot ženske. Uživanje tobaka na začetku 18. stoletja torej še ni spadalo izključno v moško sfero in je bilo povsem sprejemljivo tudi za ženske. V: Štuhec, *Kranjska suita*, str. 8.

59 O tem priča tudi ljudska pesmika »Lisica, lisjak, sta pila tobak, tobaka ni b'lo, sta pila vodó.« V: Zimske podobe, str. 28.

60 Schivelbusch, *Storia dei generi voluttuari*, str. 108.

61 Več o žvečenju, njuhanju in drugih načinih uživanja tobaka v: Sandgruber, *Bitter-süße Genüsse*, str. 101–123.

62 Studen, *Prepoved kajenja*, str. 84.

63 Čepič, »Od nekdanj lepe«, str. 178–179.

64 Goodman, *Tobacco in History*, str. 92.

65 Čepič, Ljubljanska tobačna tovarna, str. 37.

66 Studen, »Nespodobno oblečene ženske«, str. 91.

le še prižgati. Prevlada cigarete je bila tako povezana z industrijskim razvojem, ki je močno skrajšal čas produkcije: proizvajalo se je hitreje in več, zato se je tudi potrošnja lahko povečala.⁶⁷ Cigareta je bila zaradi časa, ki ga je posameznik potreboval za kajenje, simbol hitrejšega ritma življenja in novih časov, ko si je človek za svoje užitke lahko privoščil le še pet do sedem minut. Čas, ki je potreben za kajenje cigarete, je postal celo merska enota za čas, in izbira načina uživanja tobaka je vse bolj nosila tudi nedvoumno družbeno oznako. Človek, ki je kadil pipo, je veljal za tradicionalista, navezanega na dom in družino, medtem ko je kadilec cigaret veljal za dinamičnega in aktivnega, cigareta pa je postala celo simbol revolucionarnosti.⁶⁸ Fran Goestl je za priljubljenost cigaret tako krivil predvsem »nervozno in hiteče in pehajoče se naše stoletje«, ki »nima časa za dolgotrajni užitek cigare ter se zadovolji s tem, da med raznimi opravili v naglici spušči kako svalčico.«⁶⁹

Devetnajsto stoletje je tudi sicer prineslo spremenjen odnos do tobaka, saj so se še v 17. in 18. stoletju ukvarjali zlasti z njegovimi terapevtskimi lastnostmi.⁷⁰ Upanje, da se bo tobak izkazal za revolucionarno zdravilo proti koleri in drugim nalezljivim boleznim, je obstajalo še v 19. stoletju,⁷¹ vendar pa je po letu 1800 vendarle mogoče opaziti, da je v ospredje stopila predvsem moralna problematika kajenja in uživanja tobaka. Kajenje, žvečenje in njuhanje tobaka so začeli dojemati kot užitek, ki pa je v zavesti takratnega človeka vedno mejil na greh.⁷² Kampanja proti tobaku nikoli ni dosegla razsežnosti protialkoholnega gibanja,⁷³ kar je povezano tudi z dejstvom, da se je prepričanje o zdravilnosti tobaka uspelo ohraniti vse do začetka 20. stoletja.⁷⁴ Še v 19. stoletju so mu pripisovali precej nenavadne učinke, poleg tega naj bi tobak na različne ljudi vplival različno: nekateri naj bi zaradi tobaka izgubili vid ali sluh, medtem ko naj bi drugi prav zaradi njega spregledali oz. si povrnili sluh. Tobak je veljal za zdravilno zelišče, katerega uporaba pa je morala biti strogo namenska in nadzorovana.⁷⁵ Njegove

67 Schivelbusch, *Storia dei generi voluttuari*, str. 121.

68 Prav tam, str. 124–127.

69 Goestl, *Nekoliko o tobaku*, str. 475.

70 Tobak naj bi bil koristen za odpravljanje vrste človeških nadlog: vetrov, stekline, glavobolov, predpisovali so ga kot zdravilo proti astmi, pomagal naj bi do bolj belih zob, skrbel za boljši spomin, koristen pa naj bi bil zlasti v času izbruha kuge in drugih nalezljivih bolezni. V zdravilne učinke tobaka so bili tako prepričani, da so npr. dečke na collegu Eton celo topli, če so se skušali izmuzniti terapevtskemu kajenju. V: Parker-Pope, *Cigarettes*, str. 2–3.

71 Kiernan, *Storia del tabacco*, str. 205.

72 Thellung de Courtlary, *Fra diabolico e divino*, str. 26.

73 Več o protialkoholnem gibanju v: Zajc, »Malo piti«, str. 58–68 in v: Studen, *Pijane zverine*, 2009.

74 Še na začetku 20. stoletja je mogoče zaslediti bizarne nasvete o tem, da je utopljenca mogoče rešiti z vpihovanjem tobačnega dima v anus, še med prvo svetovno vojno pa so vojakom svetovali, naj si v rane vtirajo tobak ter tako poskrbijo za dezinfekcijo in preprečijo izkrvavitve. V: Kiernan, *Storia del tabacco*, str. 205.

75 Ueber das Tabakschnupfen, str. 189.

učinkovine so na začetku veljale celo za blagodejne, saj je nikotin v nasprotju s kavo, ki je veljala za stimulans, veljal za pomirjevalo. Tobak naj bi ugodno vplival na mentalno delo in intelektualne sposobnosti, dojemanje naj bi bilo po zaslugi tobaka hitrejše, krepil naj bi spomin ter lajšal tegobe, ki so jih povezovali s sedečim načinom življenja.⁷⁶ Večinoma je tobak v družbi sicer veljal za grdo razvado in nepotreben strošek, mnenja o njegovem vplivu na zdravje pa so bila pogosto precej deljena in le redki avtorji so bili prepričani, da je uporaba tobaka lahko nevarnejša od alkohola.⁷⁷

Pisci so opozarjali predvsem na količino premoženja, ki je po tobaku šla povsem po nepotrebnem v zrak, in na silne vsote denarja, ki bi jih bilo mogoče prihraniti, če bi se tobaku odpovedali,⁷⁸ mnogi pa so mu nasprotovali celo iz okoljevarstvenih razlogov, saj naj bi tobačni dim onesnaževal okolje.⁷⁹ Uporaba tobaka je bila zlasti med moškimi izredno razširjena⁸⁰ in mnogo avtorjev v zmernem kajenju, njuhanju ali žvečenju tobaka ni videlo večje nevarnosti. Celó več, kajenje naj bi sproščalo možgane, preganjalo temne misli in dajalo nov zagon pri delu.⁸¹ Prav možgani so bili v 17. in 18. stoletju v središču pozornosti razsvetljencev, ostale dele telesa pa so dojemali zgolj kot nujno zlo, ki možganom služi le kot opora. Če je bila naloga kave, da možgane spodbuja, pa naj bi tobak umirjal telo, ki naj bi s kajenjem postalo bolj pasivno ter ne bi več oviralo intelektualnega dela. Kajenje je postalo način, kako se znebiti odvečne telesne energije, ki jo je človek še pred tem lahko usmerjal v fizično delo, lov, turnirje itd.⁸²

Pogosto lahko preberemo mnenje, da je kajenje res škodljivo za ženske in mladino, da pa je prepovedovati kajenje telesno krepkim mladim moškim in vojakom pretiravanje brez primere.⁸³ Posebno mornarjem naj bi bil tobak ravno tako potreben kot hrana, negativne posledice, kot so vrtoglavice, slabost in težave z želodcem naj bi bilo opaziti zgolj na začetku, saj vsi ti simptomi sčasoma izzvenijo. Tobak naj bi imel celo pozitivne učinke na zdravje, saj naj bi v vlažnih podnebjih in v času epidemij lahko služil tudi kot dezinfekcijsko sredstvo za

76 Schivelbusch, *Storia dei generi voluttuari*, str. 114–115.

77 Luigi Chierici pravi, da zmerna uporaba naravnega in nepokvarjenega vina nima hujših posledic za zdravje. Celó otrokom naj manjša količina vina ne bi škodovala, medtem ko občutek slabosti po kajenju nikoli ne izostane. Prava razlika med vinom in tobakom po njegovem mnenju je, da je pri vinu škodljiva predvsem njegova zloraba, medtem ko je tobak strupen že sam po sebi. V: Chierici, *Bacco, tabacco e Venere*, str. 103.

78 Trunk, *Bodi svoje sreče*, str. 95.

79 Berridge, *Science and Policy*, str. 145.

80 Avstrijski državni tobačni monopol je bil ustanovljen leta 1784 in je že v prvem letu svojega delovanja proizvedel skoraj 6500 ton tobaka. Poraba tobaka v Avstriji je na prelomu iz 18. v 19. stoletje znašala torej več kot pol kilograma tobaka na osebo, kar že priča o množični razširjenosti tobaka med prebivalstvom. V: Goodman, *Tobacco in History*, str. 61.

81 Montelucci, *Il segreto*, str. 105.

82 Schivelbusch, *Storia dei generi voluttuari*, str. 120.

83 Franchini, *Manuale d'igiene*, str. 267–269.

okužen in nezdrav zrak.⁸⁴ V določenih okoliščinah naj bi bilo kajenje cigar zdravo in koristno, saj naj bi človek prav po zaslugi tobaka laže prenašal negativne vplive iz okolice, kot so vlaga, huda vročina, varoval pa naj bi tudi pred tifusom.⁸⁵ Ob koncu 18. stoletja so žvečenje tobaka večinoma zavračali zgolj iz estetskih razlogov, kar kaže, da je šlo bolj za vprašanje bontona, olike in ugleda kot pa zdravja. Slab zadah, na katerega so opozarjali, pa so ob pričakovanih zdravilnih učinkih preprosto vzeli v zakup.⁸⁶ Čeprav je njuhanje veljalo za bolj škodljivo od kajenja (to naj bi škodilo predvsem mladim, odraslim pa ne),⁸⁷ je njuhanec ob koncu 18. stoletja postal nepogrešljiv. K njegovi priljubljenosti je veliko pripomogla predvsem nova zavest o smradu, ki je ljudi obdajal zaradi pomanjkljive telesne higiene – smradu sicer ni odpravil, je pa izničil sposobnost vonjanja, zaradi česar smradu dejansko niso zaznali.⁸⁸ Pretežno pozitiven odnos do tobaka je mogoče zaslediti tudi nekaj desetletij pozneje, ko so kot posledice žvečenja tobaka sicer navajali nepravilno izločanje slin in motnje v prebavi, kajenju pa so še vedno mnogi očitali zgolj nevarnost požara, pa še to le ob kajenju v postelji.⁸⁹ Tudi pri avtorjih, ki so sicer priznavali škodljive posledice kajenja za zdravje, je mogoče prebrati, da pravih higienskih zadržkov za eno cigaro, pipo ali cigareto na dan ni. Pomembno je bilo zgolj to, da je kajenje potekalo po glavnem obroku in v za to primernem prostoru.⁹⁰ Prekomerno zlorabo tobaka so obsojali vsi po vrsti, medtem ko je zmerno uživanje veljalo za neškodljivo in celo blagodejno.⁹¹ Tobak naj bi bil namreč strup zgolj na začetku uporabe, ko pa se telo nanj navadi, naj bi postal zgolj le še kavi podobno poživilo. Po začetnih nevšečnostih naj bi tobak postal prijetno razvedrilo in pri človeku ustvarjal dobro počutje brez škodljivih posledic za zdravje.⁹²

ŽENSKE, MLADI IN TOBAK

Nasprotniki tobaka so bili precej drugačnega mnenja. Razširjenost kajenja naj bi namreč že zdavnaj dosegla izjemno stopnjo med vsemi sloji prebivalstva. V slikanju katastrofe bibličnih razsežnosti pa so mnogokrat tudi namenoma pretiravali in trdili, da imajo celo dojenčki, komaj odstavljeni od materinih

84 Guastalla, *Manuale d'igiene*, str. 138–139.

85 Das Cigarrenrauchen, str. 248.

86 Goodman, *Tobacco in History*, str. 68.

87 Rauchen und Schnupfen, str. 292.

88 Schivelbusch, *Storia dei generi voluttuari*, str. 159–160.

89 Guastalla, *Manuale d'igiene*, str. 138–139.

90 Grotjahn, *Die hygienische Forderung*, str. 75.

91 Bartrip, *Pushing the Weed*, str. 107.

92 Rainaldi, *La vita di nutrizione*, str. 164.

prsi, že »tobačni cizek« v ustih. Kadilcem je bilo preprosto nemogoče ubežati, saj so zastrupili in zadimili vsak prostor, v katerem so se pojavili, ter dejansko izvajali teror nad nekadilci, ki so pohlevno in ponižno sprejemali svojo usodo in vdihovali zastrupljen zrak.⁹³

Med nasprotniki tobaka je prevladovalo mnenje, da kajenje kvari apetit in vodi v hujšanje, posebej pa naj bi bilo škodljivo za mlade, ki so s posnemanjem starejših lahko nepopravljivo ogrozili svoj telesni razvoj.⁹⁴ Mladi naj bi bili ogroženi predvsem zato, ker so za ogorke cigar pogosto prosjačili na ulici od mimoidočih gospodov ali pa so jih celo pobirali s tal, s čimer so se izpostavljali infekcijam in prenosu nalezljivih bolezni. Že zelo zgodaj lahko zasledimo opozorila, da lahko kajenje povzroča raka v ustih ali na jeziku, negativno vpliva na izločanje slin, povečuje žejo in posledično vodi v povečano rabo alkohola, zaradi česar so bili kadilci tako pogosto tudi alkoholiki. Posledice kajenja naj bi bile vidne predvsem na dolgi rok: utrujenost, brezvoljnost, delomrznost, rumenkasta polt, črni zobje in usta, polna ogabnih razjed, so bili zgolj nekateri od simptomov, na katere je kadilec moral računati, če se ni hotel odpovedati kratkotrajnim kadilskim užitek. ⁹⁵ Nastajale so celo znanstvene raziskave, ki naj bi dokazovale, da ima kajenje pri otrocih in mladostnikih še posebno hude posledice. V eni takih raziskav so med sedemintridesetimi mladimi kadilci v starosti od devet do štirinajst let kar pri sedemindvajsetih odkrili hude okvare prebave, nepravilno bitje srca, slabši umski razvoj, nagnjenost k pitju alkohola, nepravilni krvni obtok ter celo jetiko.⁹⁶ Protitobačni aktivisti so se pri svojem pisanju preprosto opirali na splošno razširjeno prepričanje o specifičnosti adolescenčnega obdobja in na idealizirane predstave o otroštvu, ki so se uveljavile z uvedbo javnega šolstva, ne da bi ob tem resnično dokazali, zakaj je kajenje pri otrocih in mladostnikih bolj škodljivo kot pri odraslih. Če je veljalo prepričanje, da odrasli kadilci zaradi tobaka spočenjajo manj kvalitetne državljane, naj bi se telesni razvoj adolescentov zaradi kajenja preprosto ustavil. Slednje sta potrjevali tudi evgenika in razvijajoča se otroška psihologija, kar je še dodatno povečevalo strah pred propadom in degeneracijo naroda.⁹⁷

Za mnoge naj bi bilo usodno dejstvo, da se škodljivi učinki tobaka ne pokažejo takoj, ampak šele po letih verižnega kajenja. Preden kadilec spozna svojo zmoto, je to velikokrat usodno tudi za njegove družinske člane, ki so prisiljeni živeti v zakajenem stanovanju.⁹⁸ Na prva resna opozorila o nevarnosti pasivnega kajenja

93 Turner, O ti zakajeni svet!. *Ljubljanski zvon*, str. 339–343.

94 Giacich, *Lezioni mediche*, str. 52.

95 De Castro, *Igiene del corpo umano*, str. 99–102.

96 Zabranjajte mladini kaditi, str. 69.

97 Hilton; Nightingale, »A Microbe«, str. 57–58.

98 Grotjahn, *Die hygienische Forderung*, str. 75.

je bilo treba sicer počakati na čas med obema svetovnima vojnama,⁹⁹ prepričanje, da je uživanje tobaka bolezen že sama po sebi ter ne zgolj povzročitelj različnih bolezni, pa se je rodilo že sredi 19. stoletja.¹⁰⁰ Opozorila, da je tobak pravzaprav mamilo, ki povzroča zasvojenost, niso veliko zalegla: v času, ko so se ljudje soočali z zaostrenimi socialnimi razmerami in izkoriščanjem, je tobak pogosto predstavljal edino razkošje, ki so si ga lahko privoščili, služil je kot pomirjevalo in bil odličen izgovor za odmor na delovnem mestu.¹⁰¹ Revnejšim slojem je velikokrat nadomeščal obroke hrane, v prenaseljenih mestih pa naj bi služil tudi za nevtralizacijo neprijetnih vonjav, ki so se širile kot posledica pomanjkljive higiene in največkrat povsem neobstoječega kanalizacijskega sistema.¹⁰²

Kajenje pogosto ni bilo dojeto kot zdravstven problem, temveč kot kulturna in družbena metafora za dekadenco in nacionalni propad.¹⁰³ Kajenje naj bi bilo krivec za hitro širjenje sifilisa, saj so si kadilci pipe velikokrat nepremišljeno posojali, ne da bi upoštevali najosnovnejša higienska načela, vse skupaj pa naj bi vodilo v fizičen, duševen in moralen propad naroda.¹⁰⁴ Vzroke za telesni propad so delili na dedne in tiste, na katere je lahko vplival vsak sam, in ki jih je bilo z odgovornim obnašanjem mogoče preprečiti.¹⁰⁵ Tobak je zagotovo spadal med slednje, zato se je priporočala popolna abstinenca od tobaka, medtem ko se je pri spolnosti in alkoholu pogosto svetovala zmernost.¹⁰⁶ Veliko naj bi bilo mogoče storiti z dobro vzgojo, pri čemer naj bi bila odločilna zlasti vloga matere, ki naj bi otrokom že od najbolj ranega otroštva pripovedovala o posledicah kajenja in tako v njih vzbudila odpor do tobaka.¹⁰⁷

Nekateri avtorji priročnikov opozarjajo, da lahko kajenje že telesno krepkim moškim skrajša življenje, da lahko povzroči slepoto, da si lahko človek s kajenjem »pokvari živce ali zbesni«, še mnogo hujše posledice pa naj bi kajenje imelo za ženske, ki naj bi bile že po svoji konstituciji šibkejšje in zato bolj podvržene pogubnim vplivom tobaka.¹⁰⁸ Če je zmerno pitje in kajenje za moškega največkrat pomenilo neškodljiv užitek, je isto početje žensko takoj vodilo v zasvojenost. Spol je v veliki meri določal pravila obnašanja, saj je bilo uživanje alkohola in tobaka ter obiskovanje gostiln in kavnarn za ženske nesprejemljivo ter dojeto kot znamenje poskusa emancipacije in prevratništva. Za »poštene« ženske je

99 Pirc, Čitanka o higijeni, str. 172.

100 Goodman, *Tobacco in History*, str. 117.

101 Mantegazza, *Elementi d'igiene*, str. 96–98.

102 Kiernan, *Storia del tabacco*, str. 206–207.

103 Bartrip, *Pushing the Weed*, str. 106.

104 Goodman, *Tobacco in History*, str. 117.

105 Chierici, *Bacco, tabacco e Venere*, str. 10.

106 Prav tam, str. 14.

107 Prav tam, str. 93.

108 Trunk, *Bodi svoje sreče*, str. 96.

bilo kajenje v javnosti z vidika morale in bontona popolnoma nesprejemljivo.¹⁰⁹ Prepoved kajenja za ženske pa ni bila vedno enako stroga, kar potrjuje Eliasovo tezo o spreminjajočih se standardih predpisanega in družbeno prepovedanega, kar je vplivalo tudi na premikanje pragu družbeno vcepljenega nelagodja, strahu in sramu.¹¹⁰ Še v 18. stoletju je bilo kajenje zlasti v kmečkem okolju enako razširjeno tako med moškimi kot med ženskami, kadili pa so celo otroci.¹¹¹ V istem obdobju so izhajali priročniki, ki so odkrito propagirali kajenje žensk, sto let pozneje pa so ga pravila lepega vedenja prepovedovala.¹¹² Ženske so pozivali, naj se ne poskušajo primerjati s »cigankami, orijentalkami, demimonovkami in aristokratinjami«, ter se kajenju izogibajo. Pavel Turner je sicer zapisal, da »cizek v ustih« deluje pomirjujoče na labilne ženske, ter da je kajenje za ženske igrarica, ki lahko ozdravi njihove muhe, istočasno pa je bil mnjenja, da je kajenje vendarle prevelika »nesnaga«, da bi ga lahko ženskam dovolili.¹¹³ Veljalo je, da je kajenje žensk sedemkrat grše od kajenja moških ter seveda ravno tolikokrat bolj škodljivo.¹¹⁴ Ženskam so zato prepovedali vstop v klube, kavarne in druga družabna središča, ločnica med kadilcem in nekadilcem pa je vse bolj ustrezala tudi ločnici po spolu. Kajenje in moškost sta bila tako močno povezana, da je moški nekadilec tvegala izključitev iz sveta pravih moških, saj je moški brez cigare ali pipe veljal za poženščenega. Kajenje, ki je poleg pitja sicer veljalo za povsem moško početje,¹¹⁵ pa ženskam kljub vsemu ni bilo povsem prepovedano. Kajenje je bilo resda lahko razlog za obsojanje žensk in njihovo moralno diskvalifikacijo, istočasno pa je postalo simbol elegance in ženstvenosti.¹¹⁶ Ženska s cigareto je poosebljala nevaren seksapil, s težnjo po emancipaciji in neodvisnosti,¹¹⁷ ter moč, ki je moške hkrati privlačila in plašila, vsekakor pa je bila v popolnem nasprotju z meščanskim idealom ženske, žene, matere in gospodinje. Ženska s cigareto v ustih je bila preprosto preveč senzualna in moč, ki jo je s tem pridobivala nad moškim, preprosto preveč izražena, da bi moralisti takratnega časa to lahko tolerirali.¹¹⁸ Ženskam so se vrata v svet kajenja dokončno odprla po prvi svetovni vojni, ko je prišlo do preloma s starimi družbenimi normami. Povojna psihoza je ljudi

109 Sandgruber, *Frauensachen Männerdinge*, str. 46.

110 Elias, *O procesu civiliziranja I*, str. 63.

111 Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*, str. 216.

112 Studen, *Prepoved kajenja*, str. 85.

113 Turner, *O ti zakajeni svet!*, str. 339–343.

114 Ferš, *Kadilska strast*, str. 4.

115 Sandgruber, *Frauensachen Männerdinge*, str. 70–71.

116 Prav tam, str. 65.

117 K temu so veliko pripomogle tudi oglaševalske kampanje, ki so se na ženske obračale drugače kot na moške. Če so moškim cigarete predstavljali kot užitek ter nekaj, kar jim po trdem delu preprosto pripada, pa so jih ženskam predstavljali kot simbol svobode, neodvisnosti in enakopravnosti z moškimi. Kajenje so reklamirali kot način za ohranjanje vitke linije, cigareta pa je vse bolj postajala tudi modni dodatek. V: Parker-Pope, *Cigarettes*, str. 85–86.

118 Thellung de Courtlary, *Fra diabolico e divino*, str. 26–27.

napeljevala k uživaštvu, zavore so popustile, zato tudi opozorila pred tobakom, alkoholom in sifilisom, ki naj bi hodili z roko v roki, niso imela velikega vpliva. Vloge spolov so se ponovno definirale in ženske so začele vse glasneje zahtevati enakopravno obravnavo v družbi, zaradi česar tudi kajenje žensk v javnosti ni bilo več nikakršen tabu.¹¹⁹

Ker je veljalo prepričanje, da kajenja zaradi vsesplošno razširjene rabe ni mogoče več povsem izkoreniniti,¹²⁰ lahko v priročnikih zasledimo navodila, kako zmanjšati škodljive posledice kajenja: predvsem naj bi bilo kajenje prepovedano za ženske in vse mlajše od dvajsetih let, priporoča se kajenje lažjega tobaka, ki naj bi vseboval manj nikotina, izogibali naj bi se temnim smodkam, ki naj bi vsebovale veliko amonijaka, prav tako naj bi se izogibali »dolгим havankam«, ki naj bi jih kadili le na poln želodec. Nobene smodke naj ne bi pokadili do konca, ostanke pa obvezno uničili, priporočali pa so tudi uporabo ustnika. Kajenju naj bi se povsem odpovedal, kdor ima v ustih rane, nikoli naj ne bi kadili tešči in v postelji ter v bližini bolnikov. Glavni nasvet kadilcem pa je bil, naj kadijo zmerno in ob tem ves čas razmišljajo, ali sta zabava in razvedrilo, ki jim jih tobak nudi, vredna denarja, ki so ga za tobak zapravili.¹²¹

PROTITOBAČNO GIBANJE NA SLOVENSKEM

Slovensko protitobačno gibanje se v svojih temeljih ni razlikovalo od sorodnih gibanj po Evropi, za katera je bilo značilno povezovanje medicinskih, verskih in moralnih pogledov¹²² na uživanje tobaka.¹²³ To povezovanje se z leti vsekakor ni krhalo, medicinski in moralni argumenti so se le še bolj povezovali in prepletali.¹²⁴ O tobaku se je v slovenskem jeziku razpravljalo že pred marčno revolucijo, mnenja pa niso bila nujno vedno negativna. Bleiweis v Kmetijskih in rokodelskih novicah do tobaka sprva ni bil zelo negativno nastrojen. Po njegovem mnenju naj bi bilo zmerno kajenje treba dovoliti vsakemu zdravemu moškemu z »zdravimi prsmi«, poleg tega pa se mu je zdelo nesmiselno preračunavati čas,

119 Studen, »Nespodobno oblečene ženske«, str. 91–92.

120 Kajenje so sicer različne dežele poskušale prepovedati že v 17. stoletju, vendar brez pravih rezultatov.

Država je nato pod krinko požarne varnosti konec 18. stoletja prepovedala celo vsako kajenje v javnosti. Ta ukrep je bil ves čas svoje veljave zelo neprijubljen med prebivalstvom, saj so ga dojemali kot nedopustno omejevanje svoboščin. Prepovedi so dokončno ukinili leta 1852. V: Studen, Prepoved kajenja, str. 85.

121 Trunk, *Bodi svoje sreče*, str. 97.

122 Po mnenju Norberta Eliasa je bila prav Cerkev v veliki meri zaslužna za širjenje notranjih prisil, obvladovanj afektov, samonadzora in specifičnih pravil vedenja, ki so najprej pripadali zgolj dvornemu sloju. Cerkev je te norme vključila v svoje nauke ter te vedenjske vzorce nato prenesla po družbeni lestvici navzdol. V: Elias, *O procesu civiliziranja I*, str. 209.

123 Hilton; Nightingale, »A Microbe«, str. 45–46.

124 Prav tam, str. 62.

ki ga moški porabijo za kajenje. Če drugega ne, naj bi moškim pripadalo vsaj to veselje v življenju, in kot pravi: »Pipizo v ustih pa v roki novize ob nedelih popoldne; – tako bi bilo veselje nashe Slovenze gledati.«¹²⁵ V Prelogovem prevodu Hufelandove *Makrobiotike* pa je mogoče prebrati naslednje: »Kajenje duhana (tobaka) je nezapopadljiva, netelovna, nesnažna, grizoča, smrdeča reč in vendar je tako veliko vživanje in potreba postala, da se ljudje nahajajo, kateri niso prej veseli in zadovoljni, in kateri ne morejo prej misliti in delati, dokler duhanski dim skoz nos ne ispuščajo.«¹²⁶

Precej prizanesljivo mnenje o tobaku je mogoče prebrati tudi v Zgodnji Danici. Kljub opozorilom pred nevarnostjo nastanka raka na ustnicah ter dejstvu, da je kajenje škodljivo za slabotne osebe, otroke in mladostnike, pa so delavcu vseeno priznavali pravico do uživanja tobaka, zato mu cigare niso nameravali »nemilostno iz ust izmakniti in jo v Ljublanico podegati.« Delavnemu in zgaranemu možu naj bi pipa služila kot »igračica in za kratek čas«, s katero si lahko prežene temne misli in za trenutek pozabi na svoje težko življenje.¹²⁷ Deljena mnenja o učinkih tobaka lahko zasledimo še celo v času med obema vojnama, zato ni mogoče trditi, da je pri zgodnejših piscih šlo zgolj za naivnost in nepoučenost. Še leta 1931 je bilo mogoče prebrati, da »če ljudje, vkljub temu, da se kajenje že od nekdaj smatra za škodljivo, vendar kar naprej kade, utegne to biti dokaz, da zdravemu, odraslemu človeku zmerno kajenje večinoma ne more škodovati.« Otrokom naj bi bilo kajenje enako škodljivo kot alkohol, poudarjajo pa, da je »človeku, ki se je privadil kajenju, komaj mogoče vzeti to veselje.« Trdijo celo, da zmernemu kajenju (2 do 3 lahke cigare ali 8 do 10 cigaret na dan) pri zdravih posameznikih ni mogoče resno oporekati.¹²⁸ To je bilo zagotovo v nasprotju s smernicami, ki so jih sprejeli v Resoluciji 4. mednarodnega protitobačnega kongresa, ki je potekal 21. julija 1924 v Gradcu, in v kateri je mogoče prebrati, da so bili že znani rezultati modernih raziskav, ki so dokazovale, »da ni samo nezumno, ampak tudi zmerno uživanje tobaka škodljivo«, ter da zaradi tega kajenja z moralnega vidika preprosto ni mogoče zagovarjati.¹²⁹ Opozoril o škodljivosti tobaka zagotovo ni manjkalo,¹³⁰ očitno pa je, da jih nekateri avtorji celo v isti publikaciji niso jemali popolnoma resno ter so jih dojemali zgolj kot nepotrebno strašenje ljudi. Kljub dejstvu, da so nekateri pisci med obema vojnama glasno pridigali proti tobaku in svarili, da bodo Jugoslovani postali »30 milijonski narod zastrupljenih kretenov«, če se ne odrečejo alkoholu in tobaku,¹³¹ pa se stara stališča niso resno zamajala. Stališče iz leta 1868, da naj bi tobak sicer

125 Bleiweis, Nekaj sa moje rojake, str. 36.

126 Prelog, *Makrobiotika*, str. 220.

127 Tobak, str. 307.

128 Nekaj o tobaku, str. 12–15.

129 Mikič, Resolucija, str. 21.

130 Resnica o tobaku, str. 232–233; Proti tobaku, str. 116–118.

131 Mikič, *Nikotinismus innocentium*, str. 152–154.

imel v sebi močan strup, ki lahko povzroči omotico, ter da je posebno škodljiv pred jedjo, medtem ko naj zmerna uporaba za odrasle ne bi bila škodljiva,¹³² je bilo pred drugo svetovno vojno še povsem legitimno.

Kljub nekaterim bolj prizanesljivim sodbam pa je glavnina piscev kajenje kljub vsemu zavračala in ga obsojala. Temeljnega odpora pa vsekakor niso predstavljala zdravstvena, temveč moralna stališča. Zapravljati denar za tobak, medtem ko družina trpi pomanjkanje in živi v nezdravem stanovanju, slediti napuhu ter zapravljati težko prisluženi denar za tobak zgolj zato, da bi se ob tem počutili večvredne in bolj gosposke, zanemarjati svoje delo ter postopati s pipo v ustih, vse to je veljalo za greh.¹³³ Eden od prvoborcev proti tobaku je bil vsekakor Anton Martin Slomšek, čigar protitobačna stališča lahko v slovenskem jeziku zasledimo že pred marčno revolucijo. Slomšek je glavnino pozornosti resda posvečal boju proti alkoholizmu, grajal pa je tudi kajenje tobaka, saj naj bi bila oba pojava po njegovem mnenju povezana. Slomšek je sicer našteval tudi zdravstvene in ekonomske posledice kajenja, glavnino pozornosti pa je vendarle posvečal moralni problematiki.¹³⁴ V veliki meri mu je sledil Pavel Turner, ki si je odkrito prizadeval, da bi, po vzoru antisemitskega, množično ustanavljali tudi protitobačna društva.¹³⁵

Slomškova stališča so nato povzemale različne publikacije. V Stoletni pratiki iz leta 1847 so uživalce tobaka opozarjali predvsem na dolgoročne posledice njihovega početja: tobak naj bi uničeval zobe, dražil človekove čute, škodoval želodcu in prebavi. Poleg tega naj bi kadilcem iz ust »smrdelo kot kuga«, večjo možnost naj bi imeli, da zbolijo za rakom, posebej pa naj bi bil tobak škodljiv za »smerkovce, katerim se še takorekoč mleko per ustnicah derči, pa že fajfo imajo«. Prav kajenje naj bi bilo krivo, da so bili mladi vse bolj pogosto »vsi skisani in tenki kot žlesa, tesnih pers kot greben, rumeniga obraza kot jil«. Kajenje pa je bilo nesprejemljivo tudi zato, ker »tabakarji veliko lepiga denarja zapravijo, veliko draziga časa zatratijo (tabakat in priden delovec, oj pač redka perkazen na svetu!!) in velikokrat s fajfo ogenj vtrosijo, de hiše, vasi, tergi in mesta pogoré«. Mlade naj bi v kajenje zavajal predvsem napuh, ki je bil začetnik vsakega greha, saj naj bi pogosto začeli kaditi iz prevzetnosti, ošabnosti, bahavosti in iz prepričanja, da so s pipo v ustih pač bolj odrasli in več vredni. Na mlade se obračajo z besedami: »O sromak! Ki ne veš, de imaš od napuha vkajene možgane in persmojeno pamet; pa si vendar domišljuješ, kako možat si, če fajfo imaš«, poudarjajo pa tudi pomen dobrih zgledov, ki jih mladi dobijo v družinah.¹³⁶

¹³² Terzinski, Koristne reči. Tobak, str. 59–60.

¹³³ Jažirk, Od davkov, str. 190.

¹³⁴ Čuček, Anton Martin Slomšek, str. 55–56.

¹³⁵ Turner, O ti zakajeni svet!, str. 339–343.

¹³⁶ *Stoletna Pratika devetnajstiga*, 1840, str. 218–220.

Slomšek je trdil, da tobak in žganje mladini pokvarita »glavo, serce in glas, dušo in telo, vkadita um, poblatita serce z grešnimi strastmi, ter podereta, kar šola dobrega naredi.« Po Slomškovem mnenju naj bi bile vse šole in vsa kultura zaman; dokler mladina doma ne bo prejerala pravih zgledov proti pitju žganja in uživanju tobaka, tako dolgo bo rastel »slab, červiv narod betežnikov in pa hudodelcev.«¹³⁷ Dolžnost staršev naj bi bila otrokom preprečiti uživanje tobaka, saj ga bodo s tem istočasno obvarovali tudi pred alkoholom, ki hodi s tobakom z roko v roki. Namesto pipe naj bi otrokom v roke dali rožni venec, če pa besede ne zaležejo, Slomšek svetuje šibo, ki otrokom za vedno izbije skušnjave iz misli. Sina, ki si misli, da je s kozarcem vina v roki in pipo v ustih več vreden, odrasel in imeniten, mora po Slomškovem mnenju oče s šibo ponižati in mu tako pokazati, kje je njegovo mesto.¹³⁸ Tudi Matija Prelog je v prevodu Hufelandove *Makrobiotike* zapisal: »Kajenje duhana (tobaka) je nezapopadljiva, netelovna, nesnažna, grizoča, smrdeča reč in vendar je tako veliko vživanje in potreba postala, da se ljudje nahajajo, kateri niso prej veseli in zadovoljni, in kateri ne morejo prej misliti in delati, dokler duhanski dim skoz nos ne izpuščajo,« zato je predvsem mlade svaril, da »kajenje duhana pokvari zobe, posuši telo, čini človeka slabega in bledega, oslabi oči in pamet, vleče kri proti glavi in plućem in zato prinaša bolezni glave in pluć, in zna slabim celo krvni kašelj in jetiko priskrbeti. Zvun tega ima človek več potreb in čim več je potreb, tim je menje svobode in blaženosti. Naj se zato vsaki kar mogoče duhana ogiblje (...)¹³⁹

V časopisju je mogoče zaslediti precejšnje število člankov, ki opozarjajo na pasti tobaka, pri čemer so mnenja o posameznih načinih uživanja tobaka precej deljena. V članku Kdo če snupati¹⁴⁰ lahko preberemo mnenje obupane učiteljice, katere mož njuha tobak, češ da je kajenje tobaka manj škodljivo od njuhanja. Kadilcem naj bi sicer smrdelo iz ust, vendar naj bi bilo to težavo mogoče rešiti z izpiranjem in rednim umivanjem. Kajenje naj bi imelo bolj zunanje učinke, saj naj bi bilo vse okoli njih zadimljeno, prava »gnjusoba« pa naj bi bilo njuhanje. Med negativne posledice njuhanja tobaka zaskrbljena avtorica prišteva zlasti dejstva, da je mož popolnoma izgubil vonj in okus, da v enem samem dnevu porabi toliko, kolikor porabi otrok za živež, da je od njuhanja povsem odvisen, saj seže po tobačnici takoj, ko se zbudi, ne nazadnje pa tudi dejstvo, da je že na pogled oduren. Motilo jo je zlasti dejstvo, da so mu izpod nosa gledale mokre drobtine tobaka, ki so jo spominjale na »črne červiče«, vsem naj bi se gabil, ko si je brisal nos in pri tem razgrnil robec, ki je spominjal na »smerdlivo in černo opacano bandero«. Njeno trpljenje, ki je bilo zlasti nepopisno vsakokrat, ko jo je mož želel

137 Slomšek, *Žganje in tobak*, str. 213–214.

138 Kosar, *Od telesne reje otrok*, str. 20–27.

139 Prelog, *Makrobiotika*, str. 220.

140 Kdo če snupati, str. 221–224.

poljubiti, je razvidno iz njenih besed: »Oj kaj še le bode, če moj šnupavec veliko starost dočaka, oj prevboga sirota jas!!«. Mož, ki njuha tobak, bi ženi in otrokom torej storil največjo uslugo, če bi preprosto umrl. Po mnenju zaskrbljene učiteljice je edina rešitev preventiva, saj naj bi bilo mlade treba prepričati, da sploh ne začnejo uživati tobaka, medtem ko opustitev kajenja in njuhanja nekomu, ki je na tobak navajen, strogo odsvetuje. Človek, ki nenadoma opusti njuhanje, naj bi tvegalo celo svoje življenje, zelo pogosti pa naj bi bili tudi drugi zapleti, kot so slepota, gluhost, izguba razuma ter možganska kap.

Bleiweis na drugi strani bolj kot pred njuhanjem v Kmetijskih in rokodelskih novicah¹⁴¹ svari pred kajenjem pipe. Pipe s cevjo, krajšo od ene pedi (torej približno 20 cm), ter dejstvo, da je mnogo kmetov imelo pipo v ustih nepretrgoma cel dan, sta bila po njegovem mnenju prava razloga za vse opaznejšo razširjenost raka na ustnicah.¹⁴² Fran Goestl je bolj kot pred pipami svaril pred cigarami, saj naj bi kadilec med kajenjem tobak žvečil in istočasno požiral škodljiv »tobakov sok«. Prav tako škodljive naj bi bile tudi cigarete, zlasti zaradi papirja, ki je gorel skupaj s tobakom in ustvarjal nadležen in škodljiv dim.¹⁴³

Opozorila očitno niso veliko zalegla, saj lahko nekaj let pozneje preberemo, da se je kajenje, ki je bilo sprva razširjeno le med moškimi, širilo tudi med zanemarjeno mladino in dečki v mestih, kmečkim prebivalstvom,¹⁴⁴ med prvo svetovno vojno pa naj bi kadila že večina učencev.¹⁴⁵ Mnenja, kako izkoreniniti kajenje med mladimi, so bila v prvih desetletjih 20. stoletja deljena: nekateri so se zavzemali za popolno prepoved kajenja med mladimi,¹⁴⁶ drugi pa so bili mnenja, da prav prepovedan sad najbolj diši in da so stroge prepovedi nesmiselne. Za pravo epidemijo kajenja naj bi bile delno odgovorne tudi slovenske matere: med vojno so bile gospodinje, varuhinje, delavke ter »prave mučenice«, pogosto pa jim je po mnenju Preroda zmanjkalo energije, da bi nadzorovale početje odrasčajočih dečkov. Ti so bili pogosto tarče vojnih dobičkarjev, špekulantov in ljudi brez morale, ki so med vojno izkoristili odsotnost odločnih očetov in učiteljev, kate-

¹⁴¹ Bleiweis, Svarilo kmetam, str. 47–48.

¹⁴² Že sredi 19. stoletja so nastale prve študije, ki so dokazovale povezavo med rakom v ustih, nosu in grlu, vendar naj bi raka pravzaprav povzročale vroče pipe in ne tobak. Raka na pljučih priročniki sprva sploh ne omenjajo, saj je postal pogostejši šele s prevlado cigarete, ki je v primerjavi s pipo, cigaro ter drugimi oblikami uživanja tobaka vodila v povečano odvisnost. Kajenje pipe je bilo namreč obred, ki si ga je posameznik privoščil po opravljenem delu, medtem ko je bila cigareta vedno pripravljena in na doseg roke. Kajenje je tako postalo pogostejše, dim pa je pri inhalaciji prodiral v pljuča in tako povzročal več škode. V: Parker-Pope, *Cigarettes*, str. 111–112.

¹⁴³ Goestl, Nekoliko o tobaku, str. 473–476.

¹⁴⁴ Koristne stvari. Starši, učitelji, str. 209–210.

¹⁴⁵ Kramar, Alkohol, nikotin, str. 220–224. V Prerodu je mogoče prebrati, da se je na neki ljubljanski srednji šoli v šolskem letu 1924/25 nabralo v stranišču toliko ostankov cigaret, da je bilo potrebno precej veliko popravilo, za katerega so morali učenci prispevati po 10 din – tudi nekadilci. V: Štefanov, Tobak, str. 4–5.

¹⁴⁶ Kramar, Alkohol, nikotin, str. 220–224.

rih mesta prizanesljive in preveč popustljive matere in učiteljice niso mogle zapolniti.¹⁴⁷ Mladina, ki so jo sicer zasipali z razlogi proti kajenju ter jo poskušali pripraviti do tega, da bi sama spoznala, da je kajenje škodljivo in da so »zdrava in rdeča lica več vredna kakor tobakov dim«,¹⁴⁸ pa se je vse bolj vdajala tobaku ter želela biti »postavna in nobel«. Cigareta ali pipa v ustih jim je dajala občutek samozavesti, dejstvo, da jih je kajenje »oškodovalo zdravstveno in gospodarsko«, pa tudi v »duševno-moralnem oziru«, pa jih ni zanimalo.¹⁴⁹

SKLEP

Uživanje tobaka je veljalo za potratno razvado, ki je bila povsem v nasprotju z vodilnimi meščanskimi vrednotami dolgega 19. stoletja: zmernostjo, varčnostjo in odgovornostjo, vendar tobak na Slovenskem kljub temu nikoli ni imel tako nedvoumno negativnega predznaka, kot ga je imel alkohol. Protitobačni aktivisti so sicer odločno nastopali proti zlorabam in prekomerni rabi tobaka, zmerno kajenje pa je večinoma veljalo za zdravju neškodljivo razvedrilo, ki je lahko škodovalo le ženskam, otrokom in šibkejšim posameznikom. Zavedanje o škodljivih vplivih na zdravje posameznika je bilo omejeno na nekaj vidnih simptomov ter celo kopico povsem izmišljenih, ki so jih navajali predvsem v funkciji zastraševanja. Kajenje in ostali načini uživanja tobaka so bili sporni predvsem z moralnega vidika, saj so veljali za užitek in nepotrebno razvado ter bili zato že sami po sebi grešni in v nasprotju z moralnimi normami meščanske družbe. Od odgovornega posameznika se je pričakovalo, da ne bo ogrožal svojega zdravja in zdravja ljudi v svoji okolici, da ne bo po nepotrebem zapravljaj družinskega premoženja. Moralni in verski nauk ter takratna zdravstvena doktrina sta želela ustvariti novega človeka, ki bo po Eliasu ponotranjil družbene norme, spremenil zunanje prisile v samoprisile¹⁵⁰ ter bo sposoben nadzorovati samega sebe in ne bo zapadal v nezmernosti v hrani, pijači, alkoholu, spolnosti, tobaku ter drugih moralno spornih užitkih in navadah ter tako ne bo več ujetnik lastnih strasti.¹⁵¹

147 Tobak in šolska mladina, str. 58–60.

148 Langerholz, Skrbimo za svoje zdravje!, str. 102–104.

149 Mikič, Resolucija, str. 21.

150 Elias, *O procesu civiliziranja II*, str. 285.

151 Prav tam, str. 301.

VIRI IN LITERATURA

ABC za zdravje. Ljubljana: Konzorcij lista Zdravje. 1929?.

Bačar, Just. *Zdravje in bolezni v domači hiši*. II. Gorica: Goriška matica, 1927.

Bartrip, Peter. Pushing the Weed: The Editorializing and Advertising of Tobacco in the Lancet and the British Medical Journal, 1880-1958. V: Lock, Stephen (ur.), Reynolds, Lois A. (ur.), Tansey, E. M. (ur.) *Ashes to ashes: the history of smoking and health*. Amsterdam ; Atlanta : Rodopi, 1998, str. 100-129.

Berridge, Virginia. Science and Policy: The Case of Postwar British Smoking Policy. V: Lock, Stephen (ur.), Reynolds, Lois A. (ur.), Tansey, E. M. (ur.) *Ashes to ashes : the history of smoking and health*. Amsterdam; Atlanta: Rodopi, 1998, str. 143-163.

Carrington, Hereward. Predgovor. V: Cornaro, Luigi: *Kako živeti 100 let: Zmerno življenje*. Vojnik: Preporod, 2002, str. 2-13.

Castiglioni Arturo. *La vita e l'opera di Santorio Santorio capodistriano: MDLXI-MDCXXXVI*. Trieste : Edizioni Italo Svevo, 1987.

Chierici, Luigi. *Bacco, Tabacco e Venere: memorie igienico-sociali: dedicate specialmente alla gioventù*. Bologna: Chierici, 1869.

Cornaro, Luigi. *Discorsi di Luigi Cornaro intorno alla vita sobria*. Venezia: Dalla Tipografia di Alvisopoli, 1826.

Corti, Egon Caesar. *A history of smoking*. London: Bracken Books, 1996.

Cvirn, Janez. Civiliziranost kot habitus samonadzora. V: Elias, Norbert. *O procesu civiliziranja: sociogenetske in psihogenetske raziskave. Drugi zvezek: Spremembe v družbi. Osnutek teorije civiliziranja*. Ljubljana: Založba / *cf., 2001, str. 413-434.

Čepič, Tatjana. Ljubljanska tobačna tovarna skozi čas. V: Čepič, Tatjana (ur.). *Opojnost tobaka: razstava Mestnega muzeja ob 120-letnici Tobačne Ljubljana*. Ljubljana: Mestni muzej, 1991, str. 13-53.

Čepič, Zdenko. „Od nekdaj lepe so Ljubljanke slovele“: cigareta Filter 57 v naši zgodovini in izročilu. *Zgodovina za vse*, 15, 2008, št. 2, str. 177-185.

Čuček, Filip. Anton Martin Slomšek in problem alkoholizma (ter tobaka) na Spodnjem Štajerskem. *Zgodovina za vse*, 15, 2008, št. 2, str. 45-57.

De Castro, Vincenzo. *Igiene del corpo umano, o La casa di mia dimora*. Milano: Nuova società editrice A. Maglia & C., 1869.

Dietrich-Daum, Elisabeth. *Die »wiener Krankheit«: Eine Sozialgeschichte der Tuberkulose in Österreich*. München: R. Oldenbourg, 2007.

Durante, Castore. *Il tesoro della sanità*. Venetia: Benedetto Miloco, 1679.

Elias, Norbert. *O procesu civiliziranja: sociogenetske in psihogenetske raziskave*.

Prvi zvezek: *Vedenjske spremembe v posvetnih višjih slojih zahodnega sveta*. Ljubljana: Založba /*cf., 2000.

Elias, Norbert. *O procesu civiliziranja: sociogenetske in psihogenetske raziskave*. Drugi zvezek: *Spremembe v družbi. Osnutek teorije civiliziranja*. Ljubljana: Založba /*cf., 2001.

ES – Enciklopedija Slovenije. 10, Pt- Savn. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga, 1996.

Foucault, Michel. *Zgodovina seksualnosti. I, Volja do znanja*. Ljubljana: ŠKUC, 2000.

Franchini, Eugenio. *Manuale d'igiene privata ad uso dei militari*. Pisa: Tipografia Nistri, 1873.

Giacich, Antonio Felice. *Lezioni mediche per i naviganti*. Trieste: Tip. del Lloyd austriaco, 1855.

Goodman, Jordan. *Tobacco in History: The Cultures of Dependence*. London, New York: Routledge, 1995.

Goodman, Jordan. *Webs of Drug Dependence: Towards a Political History of Tobacco*. V: Lock, Stephen (ur.), Reynolds, Lois A. (ur.), Tansey, E. M. (ur.) *Ashes to ashes: the history of smoking and health*. Amsterdam; Atlanta: Rodopi, 1998, str. 5–40.

Grotjahn, Alfred. *Die hygienische Forderung*. Königstein im Taunus, Leipzig: K. R. Langewiesche, 191?.

Guastalla, Augusto. *Manuale d'igiene e medicina navale: ad uso della marina mercantile*. Trieste: Sezione lett.-art. del Lloyd austriaco, 1861.

Hafner, Kristina. *Kako naj se otrok uči*. Ljubljana: Slomškova družba, 1938.

Hilton, Matthew; Nightingale, Simon. »A Microbe of the Devil's Own Make': Religion and Science in the British Anti-Tobacco Movement, 1853–1908. V: Lock, Stephen (ur.), Reynolds, Lois A. (ur.), Tansey, E. M. (ur.) *Ashes to ashes: the history of smoking and health*. Amsterdam; Atlanta: Rodopi, 1998, str. 41–77.

Hufeland, Christoph Wilhelm. *Die Kunst das menschliche Leben zu verlängern*. Jena: Acad. Buchh., 1797.

Kiernan, Victor Gordon. *Storia del tabacco*. Venezia: Supertascabili Marsilio, 1997.

Koebner, Franz Wolfgang. *Der Gentlemen: ein Herrnbrevier*. Berlin: Eysler & Co., 1913.

Mantegazza, Paolo. *Elementi d'igiene*. Sesto S. Giovanni: Madella, 1912.

Montelucci, Ruggero. *Il segreto per mantenersi sani, insegnato specialmente alle genti di campagna*. Firenze: Tip. Minori corrigendi, 1896.

Mrkun, Anton. *Alkoholno vprašanje*. Ljubljana: Osrednja zadruga „Brezalkoholna produkcija“, 1927.

parker-Pope, Tara. *Cigarettes: Anatomy of an Industry from Seed to Smoke*. New York: The New Press, 2002.

Paulin, Eugenio. *Sii bella!: consigli igienici e ricette estetiche*. Milano: SLEN, 1942.

Pirc, Ivo. Čitanka o higijeni za učiteljsišča, višje razrede srednjih šol in srednje strokovne šole. Ljubljana : Higijenski zavod, 1928.

Polajnar, Janez. „Pfuj! To je gerdo!“: k zgodovini morale na Slovenskem v dobi meščanstva. Celje: Zgodovinsko društvo, 2008.

Prelog, Matija. *Makrobiotika ali nauki, po katerih se more človeško življenje zdravo ohraniti in podolgšati / spisal veči del po C. Hufelandu Matija Prelog*. Maribor: [samozal.] M. Prelog, 1864.

Purgaj, Lidvina. *Gospodinjstvo: navodilo za vsa v domačem gospodinjstvu važna opravila: z mnogimi podobami*. Ljubljana: Katoliška bukvarna, 1911.

Rainaldi, G. *La vita di nutrizione: nozioni di anatomia, fisiologia ed igiene, compilate per famiglie ed insegnanti*. Napoli: V. Patarino, 1911.

Sandgruber, Roman. *Frauensachen Männerdinge. Eine »sächliche« Geschichte der zwei Geschlechter*. Wien: Ueberreuter, 2006.

Sandgruber, Roman. *Bittersüsse Genüsse. Kulturgeschichte der Genussmittel*. Wien; Köln; Graz: Böhlau, 1986.

Sandgruber, Roman. *Die Anfänge der Konsumgesellschaft: Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1982.

Santorio, Santorio. *La medicina statica di Santorio de' Santorj da Capo d'Istria pubblico professore nell'università di Padova*. Venezia: Domenico Occhi, 1749.

Schivelbusch, Wolfgang. *Storia dei generi voluttuari: spezie, caffè, cioccolato, tabacco, alcol e altre droghe*. Milano: B. Mondadori, 1999.

Sennett, Richard. *Flesh and stone: the body and the city in western civilization*. London: Penguin Books, 2002.

Stoletna Pratika devetnajstiga stoletja od 1801–1901. Sa duhovne, deshelske slushabnike in kmete. Is nemshiga prestavil Jakob Krastma. Gradec: Nat. J. a. Kienreich: prod. v Ljubljani L. Kremsher, 1840.

Studen, Andrej. »Nespodobno oblečene ženske so satanovo orodje, ker po njih, kakor nekdan po kači govori«. V: Nećak, Dušan (ur.). *Stiplovškov zbornik*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2005, str. 89–102.

Studen, Andrej. *Pijane zverine: o moralni in patološki zgodovini alkoholizma na Slovenskem v dobi meščanstva*. Celje: Zgodovinsko društvo, 2009.

Studen, Andrej. *Prepoved kajenja na ljubljanskih ulicah in trgih*. V: Cvirn, Janez (ur.). *Slovenska kronika XIX. stoletja.- Knj. 1: 1800–1860*. Ljubljana: Nova revija, 2001, str. 84–85.

Stupan, Milica. *Kako vzgojim svojo deco. Za meščanske, kmečke in proletarske matere*. Maribor: Ljudska Tiskarna, 1932.

Štuhec, Marko. *Besede, ravnanja in stvari: plemstvo na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2009.

Štuhec, Marko. Kranjska suita za zrcalo, vilico, nož, žlico, kavno ročko, čajnik in njuhalni robec. *Zgodovina za vse*, 1, 1994, št. 1, str. 1–9.

Thellung de Courtlary, Francesca. Fra diabolico e divino: Tabacco, sigari, sigaraie. V: *Fuma?: bibliografia, storia, iconografia dell'uso del tabacco in occidente: Cosenza-Rende, Centro Athos di Commenda, 3–30 ottobre 1994*. Roma: De Luca, 1994, str. 25–28.

Tissot, Clément-Joseph. *Avvertimenti al popolo sopra la sua salute*. I. Venezia: Antonio Zatta, 1780.

Trunk, Jurij Matej. *Bodi svoje sreče kovač!: nauki za vsakdanje življenje*. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1904.

Vedenik, Herman. *Kako si ohranimo ljubo zdravje*. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1918.

Vigarello, Georges. Čisto in umazano: telesna higiena od srednjega veka naprej. Ljubljana: Založba /*cf., 1999.

Vigarello, Georges. *Il sano e il malato: storia della cura del corpo dal Medioevo a oggi*. Venezia: Marsilio, 1996.

Volc, Josip. *Otrok: poglavja o vzgoji*. Ljubljana: H. Ničman, 1928/1931.

Začasna učna knjiga za posebni pouk obvezne telesne vzgoje. Beograd: Ministrstvo za telesno vzgojo ljudstva, 1938.

Zajc, Marko. »Malo piti, ali to kaj škoduje treznostni akciji v domovini? Prav ni.« Značaj protialkoholnega gibanja pod vodstvom Janeza Kalana pred prvo svetovno vojno. *Zgodovina za vse*, 15, 2008, št. 2, str. 58–68.

Časopisni viri

Bleiweis, Janez. Nekaj sa moje rojake, ki tobak pijejo. *Kmetijske in rokodelske novice*, 1, 30. 8. 1843, št. 9, str. 36.

Bleiweis, Janez. Svarilo kmetam, ki tobak pijejo. *Kmetijske in rokodelske novice*, 4, 25. 3. 1846, št. 12, str. 47–48.

Das Cigarrenrauchen. *Populäre Gesundheits-Zeitung*, 2, 3. 8. 1831, št. 62, str. 248.

Debevec, Fran. Mens sana in corpore sano. *Zdravje: priloga Prerodu*, 1, 1925, št. 6, str. 89–90.

Ferš, Anton. Kadilska strast. *Prerod*, 9, 15. 3. 1931, št. 3, str. 4.

Goestl, Fran. Nekoliko o tobaku in kaji. *Ljubljanski zvon*, 17, 1897, št. 8, str. 473–476.

Jažirk, Janez. Od davkov, ki si jih ljudje sami nalagajo. Pogovor med Anžetom in Blažetom: Tobak. *Kmetijske in rokodelske novice*, 12, 17. 6. 1854, št. 48, str. 190.

Kdo če snupati. *Drobtinice*, 6, 1851, str. 221–224.

Koristne stvari. Starši, učitelji, skerbite da mladina ne bode prezgodaj pila ali kadila tobaka! *Učiteljski tovariš*, 9, 15. 7. 1869, št. 14, str. 209–210.

Kosar, Franc. Od telesne reje otrok. *Drobtinice*, 7, 1852, str. 20–27.

Kramar, J.. Alkohol, nikotin in šol. mladina. *Slovenski učitelj*, 16, 15. 10. 1915, št. 10, str. 220–224.

Langerholz, Ivan. Skrbimo za svoje zdravje! Nezmernost. *Angelček*, 34, 1925–26, št. 7, str. 102–104.

Mikič, Fedor. Nikotinismus innocentium. *Zdravje: priloga Prerodu*, 1, 1. 10. 1925, št. 10, str. 152–154.

Mikič, Fedor. Resolucija IV. mednarodnega protitobačnega kongresa v Gradcu 21. julija 1924. *Prerod*, 4, 1. 2. 1925, št. 2, str. 21–22.

Mnogovrstne novice. Tobakarjev čedalje več. *Kmetijske in rokodelske novice*, 31, 29. 3. 1873, št. 13, str. 102.

Ne preoblagaj svojega telesa. *Knajpovec*, 2, 1905, št. 9, str. 134–135.

Nekaj o tobaku. *Zdravje: priloga Prerodu*, 7, januar 1931, str. 12–15.

Nerojeni otroci. *Zdravje: priloga Prerodu*, 2, 1926, str. 59.

O modercu. *Knajpovec*, 2, 1905, št. 2, str. 26.

Proti tobaku. *Zdravje: priloga Prerodu*, 2, 1926, str. 116–118.

Računi gospodinje. *Naša gospodinja*, 3, 25. 1. 1912, št. 1, str. 1.

Rauchen und Schnupfen. *Populäre Gesundheits-Zeitung*, 8, 2. 11. 1837, št. 88, str. 291–292.

Raznoterosti: Korset ali moderc. *Knajpovec*, 2, 1905, št. 10, str. 156.

Resnica o tobaku. *Zdravje: priloga Prerodu*, 3, 1927, str. 232–233.

Skrb za narodno zdravje – dolžnost vsakega državljana. *Zdravje: priloga Prerodu*, 2, 1926, str. 9–12.

Slomšek, Anton Martin. Žganje in tobak. *Drobtinice*, 6, 1851, str. 213–214.

Štefanov, F. J.. Tobak. *Prerod*, 5, 1926, št. 1, str. 4–5.

Terzinski, B.. Koristne reči: Tobak. *Učiteljski tovariš*, 8, 15. 2. 1868, št. 4, str. 59–60.

Tobak in šolska mladina. *Prerod*, 1, 1922, št. 4, str. 58–60.

Tobak. *Zgodnja Danica*, 41, 28. 9. 1888, št. 39, str. 307.

Turner, Pavel. O ti zakajeni svet! *Ljubljanski zvon*, 6, 1886, št. 6, str. 339–343.

Ueber das Tabakschnupfen – Von einem Tabakschnupfer. *Populäre Gesundheits-Zeitung*, 5, 14. 6. 1834, št. 48, str. 189–191.

Zabranjujete mladini kaditi. *Slovenski učitelj*, 8, 15. 4. 1907, št. 4, str. 69.

Zimske podobe. *Zvon: leposloven list*, 4, 15. 1. 1878, št. 2, str. 26–28.

Žena in varčnost. *Naša gospodinja*, 4, 18. 12. 1913, št. 12, str. 1.